

Янишен В. П.,
к.ю.н., доц., доцент кафедри цивільного права № 1.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

**ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ
ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ**

Віроломна агресія Російської Федерації проти України

супроводжується масовими воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Вбивства людей, знищення і пошкодження державного майна та майна юридичних і фізичних осіб, руйнація сталих торгівельних зв'язків та економічна блокада України, заподіяння шкоди земельному фонду та довкіллю є далеко не повним переліком тих злочинів, що принесла в Україну Росія. Сукупний рівень втрат України від агресивної війни уже перевищив 600 млрд дол. США і постійно збільшується. Все це вимагає відповідного розслідування та притягнення до відповідальності як конкретних виконавців та інших співучасників у злочинах, так і держави агресора в цілому.

Важливим є відновлення майнового стану потерпілих від зазначених вище злочинів, відшкодування моральної (немайнової) шкоди, що здійснюється відповідно до правил, встановлених цивільним законодавством. Саме компенсаційний характер, що проявляється у відновленні майнової сфери потерпілого, є однією з ключових ознак і, одночасно, функцій, цивільно-правової відповідальності, яка, за загальним правилом, настає за наявності наступних умов: протиправність діяння заподіювача шкоди, шкода (майнова та/або моральна), причинний зв'язок між поведінкою правопорушника і шкодою та вина.

Відповідно до частин 1-2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. У свою чергу ч. 1 ст. 1167 ЦК України встановлено, що моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених ЦК України. Наведені норми визначають обсяг відповідальності – зазвичай, завдана шкода відшкодовується у повному обсязі, а також суб'єкта відповідальності – за загальним правилом, ним є особа, яка завдала шкоду. В окремих, прямо встановлених законом, випадках відповідати за дії заподіювача шкоди буде інша особа (наприклад, роботодавець відшкодовує шкоду, завдану його працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК України); шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, пр. ратури

або суду (ст. 1176 ЦК України)).

Якщо завдана шкода не компенсується добровільно, вона може бути відшкодована у судовому порядку, який передбачає наявність сукупності належних, допустимих, достовірних та достатніх доказів, а також відповідну процесуальну процедуру її доведення. Так, ч. 3 ст. 12 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [2], виходячи з принципу змагальності сторін у цивільному процесі, встановлено, що кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України.

Національне законодавство передбачає, що позов про відшкодування шкоди може бути пред'явлено як в порядку цивільного судочинства, так і під час кримінального провадження. Форма та зміст такої позовної заяви, відповідно до ч. 4 ст. 128 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [3], повинні відповідати вимогам, встановленим до позовів, які пред'являються у порядку цивільного судочинства. Цивільний позов у кримінальному провадженні, розглядається судом за правилами, встановленими КПК України. Якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, цим Кодексом не врегульовані, до них застосовуються норми ЦПК України за умови, що вони не суперечать засадам кримінального судочинства (ч. 5 ст. 128 КПК України).

Слід зауважити, що приймати участь у кримінальному провадженні в якості цивільного позивача є більш «прийнятним», за ініціювання розгляду аналогічного позову в порядку цивільного судочинства. Це може пояснюватися, зокрема, тим, що цивільний позивач може розраховувати на сприяння, зокрема під час збору та фіксації доказів, з боку сторони обвинувачення.

Аналіз наведених правових норм свідчить, що питання притягнення до відповідальності осіб, відповідальних за завдану шкоду належним чином врегульовано чинним законодавством. Процесуальна форма розгляду таких справ дозволяє сторонам (учасникам) у повній мірі реалізувати свої права, виходячи з принципів змагальності сторін, диспозитивності процесу тощо. Однак необхідно зазначити, що встановлений процесуальним законом порядок розгляду позову (цивільного позову) для мирного часу є досить обтяжливим для періоду масових вбивств та масштабних руйнувань з боку збройних сил агресора. А тому положення чинного законодавства, що регулює підстави та порядок відшкодування шкоди в умовах збройної агресії Росії потребують удосконалення у напрямку спрощення нині існуючої фіксації завданої шкоди, її належної оцінки з подальшим забезпеченням її відшкодування.

Важливим питанням також є вибір механізму відновлення майнового становища потерпілого. Можна виокремити два основних шляхи

одержання відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Росії.

По-перше, безпосередньо від країни-агресора шляхом звернення фізичних та юридичних осіб до Російської Федерації через національні та міжнародні судові інституції. Такий шлях потребує, внесення змін до процесуального законодавства в частині визнання країни-агресора відповідачем (цивільним відповідачем) у справі, а також збору, фіксації та оцінки доказів наявності завданої шкоди та їх оцінці. Проте такий шлях виглядає малоприйнятним для потерпілих, враховуючи значну кількість позивачів (цивільних позивачів), обсяги втрат та руйнувань, складність їх фіксації в багатьох випадках, а також негативне ставлення Росії до можливих майбутніх судових рішень проти неї. Навіть за сприятливих обставин, він може бути досить тривалим і не повністю ефективним.

По-друге, Україна надає потерпілим компенсацію з наступним зверненням до Російської Федерації з консолідованою вимогою з метою стягнення завданої шкоди. Наведений механізм є більш реалістичним, як за часом так і за обсягом виплат. Він передбачає проведення оцінки завданих особі збитків відповідно до затверджених у встановленому порядку методик. Вказаний механізм сприйнятий державою за основний. Він значно спрощує одержання потерпілими компенсації за завдану їм шкоду. Втім наразі обмежується фінансовими ресурсами держави. Передбачається одержання необхідних коштів для проведення відповідної компенсації з різних джерел, серед яких важливе місце посідають конфіскація активів країни-агресора на території всіх цивілізованих країн, підтримка фінансових організацій та міжнародних партнерів, благодійні внески міжнародних корпорацій, громадян, а також кошти і майно одержані в порядку сплати Російською Федерацією репарацій.

Кабінетом Міністрів України прийняті відповідні правові акти, спрямовані на здійснення компенсації постраждалим від збройної агресії Російської Федерації. Так, Порядком визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [4] передбачено 20 окремих напрямів, зокрема, людські втрати та пов'язані з ними соціальні витрати, економічні втрати, пов'язані з людськими втратами, військові втрати, втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою, втрати земельного фонду, втрати лісового фонду, збитки, завдані природно-заповідному фонду, втрати енергетичної інфраструктури, втрати культурної спадщини, економічні втрати підприємств, шкода, завдана атмосферному повітрю.

За кожним із встановлених напрямів встановлений перелік показників, що підлягають оцінці. Так наприклад, втрати акваторії, що включають втрачену частину територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях. За даним напрямом оцінюються наступні показники: упущена вигода, пов'язана з обмеженням мореплавства внаслідок

втрати частини територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях; шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях.

Факт фіксації пошкоджень або руйнації будівель та споруд, зумовлених збройною агресією Російської Федерації, здійснюється відповідно до Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд [5].

Верховною Радою України 01.04.2022 р. прийнято за основу проєкт Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» від 24.03.2022 р. № 7198 [6]. Вказаним законопроектом передбачено, надання компенсації у вигляді 1) грошової компенсації шляхом перерахування грошових коштів на поточний рахунок отримувача компенсації із спеціальним режимом використання для цих цілей; 2) об'єкта нерухомого майна шляхом фінансування його будівництва; 3) фінансування виконання будівельних робіт з відновлення пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку.

На отримання компенсації мають право:

1) фізичні особи – громадяни України, які є: а) власниками пошкоджених та/або знищених об'єктів нерухомого майна; б) особами, які здійснили інвестування та фінансування будівництва об'єктів житлового будівництва щодо яких отримано право на виконання будівельних робіт та які не прийнято в експлуатацію; в) членами житлово-будівельних (житлових) кооперативів, які викупили квартиру, інше житлове приміщення кооперативу, але не оформили право власності на нього; г) спадкоємцями вказаних вище осіб.

2) об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків, управителями багатоквартирних будинків, житлово-будівельними (житловими) кооперативами, які здійснюють утримання відповідних будинків, щодо відновлення пошкодженого спільного майна багатоквартирного будинку.

Фінансування компенсації передбачається здійснювати з таких джерел: фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури України у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації; міжнародна технічна та/або поворотна або безповоротна фінансова допомога; інші джерела, не заборонені законодавством України.

На розгляд Верховної Ради України 17.05.2022 р. надійшов проєкт Закону України «Про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації» № 7385, яким передбачається створення Фонду відшкодування шкоди завданої

потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації, який здійснює виплату, завданої потерпілому шкоди. Фонд здійснює керівництво системою відшкодування шкоди особам, яку їм було завдано внаслідок збройної агресії Росії, у тому числі, провадить акумуляцію та облік коштів наданих державі Україна на підставі міжнародних договорів (за рахунок заарештованих активів), здійснює виплати (відшкодування), готує документи та здійснює розрахунки для виплати, здійснює контроль за цільовим використанням коштів Фонду. Кошти Фонду не включаються до складу Державного бюджету України. Потерпілим внаслідок збройної агресії Російської Федерації за змістом вказаного законопроекту визнається фізична особа, якій збройною агресією Російської Федерації завдано моральної, фізичної та/або майнової шкоди; юридична особа приватного права, фізична особа – підприємець, яким збройною агресією Російської Федерації завдано майнової шкоди.

Проведений аналіз чинних правових норм та перспективних положень дозволяє стверджувати, що в Україні формується нормативно-права база для належного забезпечення державою прав потерпілих від збройної агресії Російської Федерації. Водночас варто зауважити, що виплати (надання) компенсації потерпілим від держави Україна ґрунтуються на інших правових засадах чим інститут цивільно-правової відповідальності. Фіксація пошкоджень та руйнувань, а також оцінка завданої шкоди має бути спрощена до рівня можливості її проведення в умовах воєнного стану або безпосередньо після його припинення або скасування із залученням широкого кола осіб.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.03.2003 р. № 435-IV / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 19.06.2022).
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 06.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 19.06.2022).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 08.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 19.06.2022).
4. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326 / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 22.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.06.2022).
5. Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 473 / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 22.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.06.2022).
6. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій,

спричинених військовою агресією Російської Федерації : проєкт Закону України від 24.03.2022 р. № 7198 / Верхов. Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7198&skl=10 (дата звернення: 19.06.2022).

7. Про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації : проєкт Закону України від 24.03.2022 р. № 7385 / Верхов. Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39602> (дата звернення: 19.06.2022).